

TÜRK TARİH KURUMU TARAFINDAN

SIVAS ŞİFAİYESİNDE YAPTIRILAN MİMARÎ HAFRİYAT

Mimar Sedat Çetintaş

Maarif Vekâleti Abideleri Koruma Heyeti Üyesi

Halk dilinde ve kitaplarda : (Şifaiye medresesi) diye anılmakta olan Sıvastaki bina hakikatte medrese olmayıp kapısı üzerindeki kitabede okunduğu veçhile burası Anadolu Selçuk İmparatoru İzzettin Keykâvus tarafından (614 H.) yılında yaptırılmış bir (Darüssıhha) Hastahanedir.

Selçuk hastaneleri, Kayserideki gibi bir tarafı medrese diğer tarafı hastane olmak üzere aradan bir pasajla dahilî iltisakı temin edilmiş ve yeckpare bir bina olarak kompoze edilmiş müesseselerdir, binaenaleyh buradaki tek başına bir bina gibi duran hastahaneyi de bu bakımdan kuvvetli bir tetkika tâbi tutarak kronolojik kompozisyon hususiyetlerini tesbit ettikten sonra ana göre mutalea etmek lâzım olduğu kanaatinde idim.

Sivas Şifaiyesinde bu yoldan ilk araştırmaya imkân: 937 temmuzunda hâsıl oldu, o tarihte bu binanın durumu şu halde idi:

A — Hastane içindeki odaların (17) tanesi, otuz, kırk yıl evveler ait olduğu anlaşılan çirkin bir inşa usulü ile, zeminleri toprakla yükseltilerek ahşap döşemeler yapılmış, odaların köşelerinden ve duvar diplerinden ahşap direkler dikilerek atkılar ve üzerine kirişler dizilmiş, bunlar üzerine de tahtalar çakılarak daha üzerine de umumiyetle (bulgurlama) denilen kalın bir çamur tabakası serilmiş, direkler arasına kerpiçle yeniden duvarlar örülerek sıvanmış, hulâsa bu odalar içinde kerpiç ve ağaçtan basık tavanlı odalar ihdas edilerek bu suretle bu odaların duvar ve tonoz örtülerinde vücade getirilmiş olan sıvasız ve mozayık tuğla satırların mimarî ve inşaî orijinalitesini görmek imkânı bırakılmamıştı,

B — Hastahane methal dehlizinde avluya çıkarken sağa tesadüf eden yüksek kemerli veranda ile avluda türbenin karşısına tesadüf eden ve bugünkü gördüğümüz pasajı ihtiva eden yüksek kemerli

tonozun örttüğü geniş yerde, aynı inşa usulü ile yapılmış ikişer katlı birer ev vardı,

C — Binanın damına kadar yükselerek kesme taş tonozlarla örtülmüş olan hastahanenin methal dehlizine bakan bugün gördüğümüz dört büyük kemer kerpiç ve moloz duvarlarla örülmüş, hattâ bir tanesi binanın orijinal bünyesinden dökülmüş kesme taşlarla cephelenerek kerpiç harçlı moloz duvarla belirsiz bir hale getirilmek kastı ile itinalıca örülmüştü,

D — Hastahane odalarının avluya bakan pencere ve kapı şekilleri tahrif edilmiş, ocakları yıktırılarak yeniden yaptırılan kerpiç duvar satırlarında çıkıntı yapmaması için tahrif edilmiş,

E — Pasajın mozayık çini istilaktitlerle işlenmiş nişlerinden soldakinin istilaktitleri sökülüp tahrif edilerek buraya kerpiç evin mutfak bacası uydurulmuş ve baca imtidat ettirilerek büyük kemer tonozu delinip künkleri dama çıkarılmış,

F — Şimal taraftaki koridorun asıl cepheye doğru bitirim yerinde ayrıca bir ahşap ve kerpiçten oda yapılmış,

G — Hastahanenin cenup cephesindeki ön ve arka köşelere tesadüf eden ikişer oda koridor kısımları ile birlikte çökmüş olduğundan taşları alınarak toprak ve molozları yerlerinde yığılı olarak terk edilmiş,

H — Keykâvus türbesinin kapısına tesadüf eden kemer ayakları arasına cephe ve yanlardan ağaç ve kerpiç malzeme ile birer yarım duvar yükseltilerek cepheye de adi bir kapı takılmış, bu suretle türbenin zengin çini cephesine ve revakların ayak ve kemerlerinin mimarî perspektiv görünüşüne hail olmuş,

İ — Bütün odaların kapı ve pencerelerine çok adi ve çirkin çerçeve ve kapılar takılmış,

Hulâsa bütün bu çirkin ekleme ve ilâvelerle binanın içi çirkin ve tahammül edilmez bir manzara almış olmakla beraber dahili mimarının hususiyet ve orijinalitesini görüp tetkik edebilmek imkânı bırakılmamıştı.

İlk hamlede bu sayılan bütün çirkin eklemeleri yıktırıp binayı temizlemek ilmî bir zaruret halinde göze çarptığından biz de tereddütsüz olarak 937 yılı temmuzu içinde bunu yaptık.

Yirmi günlük bir çalışma sonunda kerpiç ve ahşaptan yapılmış bütün bu çirkin eklemeler yıkılarak atılmış yalnız methal dehlizindeki bir oda ile avluya bakan odaların birisi binanın bekçisinin ailesine ikamet ve eşya odası olarak muvakkaten terk edilmişti.

Bu temizleme ameliyesinde çıkan enkazdan takriben (50) metre kereste bir o kadar moloz taşı hususî idare ve belediye tarafından alınmış ve tutulan hesaplara göre (3200) at arabası toprak ve moloz uzaklara taşıttırılmıştır.

Hedmiyat ve nakliyat işi bittikten sonra belediye arazözü getirilerek, dahilî cidar ve tonozları sırtlarındaki kir ve kerpiç bulaşıkları ve sıva raspa yerleri, yıkatılarak mümkün mertebe temizlenmiş ve bu meyanda bazı çiniler de meydana çıkarıldıktan sonra ameliyat tatil edilmiştir.

937 de dahilî temizlemeden sonra hastahanenin durumu :

Binanın içindeki çirkin eklemeler yıkıldıktan sonra genişlik ve azameti, meydana çıktığı gibi orijinalitesine ait birçok hususiyetleri de olduğu gibi tezahür etmiştir, gerek abidemizin orijinal kompozisyonunun bütün şekli ve gerekse inşai, mimarî ve tezyinî hususiyetleri üzerinde birçok kıymetli dokümanlar elde edilebilmiştir ki bunları şöylece sayabiliriz:

1 — Hastahanenin şimali ortasından avluya bakan geniş kemerli tonoz altındaki açıklığın, bazı müelliflerin eserlerinde görüldüğü gibi, bir oda olmayıp şimal tarafında mevcut ikinci bir kısım binaya yol veren muhteşem bir pasaj olduğu tezahür etmiştir.

2 — Bu pasajın ikişer oda sağ ve solu da birer koridor halinde şimaldeki binaya geçen iki küçük pasaj daha mevcut olup bunlarında geçit yerlerinin moloz duvarlarla örülmüş olduğu anlaşılmıştır.

3 — Hastahanenin ön, arka ve cenup cephelerine muntazam pencereleri mevcut olduğu halde şimal taraftaki odalarda harice sağır duvarlar yapılarak avluya açılmış pencerelerle iktifa edilmiştir.

4 — Hastahane binası dahilen tamamı ile simetrik bir plân üzerinde görülmekte olduğu halde röleve sonunda şimal revak ve odalarının dimansiyonlarının küçülmüş ve daralmış olduğu müşahede edilmiştir.

5 — Hastahanenin cenup cephesi köşelerindeki çöküntü enkazı altından buralardaki yıkılmış ve taşları alınmış duvarların, odaların hakiki şekli meydana çıkmıştır.

6 — Cenup cephesindeki bahçeye geçen bir portik, koridoru ile birlikte meydana çıkmıştır.

7 — Hastahane zemininin gerek avluda gerekse odalarda toprakla doldurularak yükseltilmiş ve bu suretle binanın zenginlik ve ihtişamı bozulmuştur.

8 — Hiçbir tarafının görülmesine imkân bırakmamış olan kerpiç odalar hazfedilince hastahane odalarının sıvasız ve mozayık tuğladan işlenmiş duvar ve tonozları bütün hususiyet ve güzellikleri ile meydana çıkmıştır.

9 — Hastahanenin her odasında birer şömine bulunduğu tezahür etmiştir.

10 — Orta yerden bulduğumuz pasajın iki yanında dekoratif birer motif halinde de, mozayık çinilerle işlenmiş istilâktitli nişler ve burayı örten geniş tonoz ve kemerlerde mozayık çiniden rozaslar meydana çıkmıştır.

Hulâsa binanın mimarî inşai ve tezyini zenginliklerini ilân eden bu kıymetlerin tezahüründen maada bu bina içinde yaptığımız mimarî hafriyat neticesinde en mühim kazançlarımızdan birisi de meydana çıkan pasajların işaret ettiği tarafta tahmin ettiğim medrese binasının vücudu hakkındaki tahminimi bir kanaat haline getirmiş olması idi, bu kanaati kökleştirebilmek için hastahaneyi dışardan da kuvvetli bir tetkike tâbi tutmak lâzımgeldi.

Hastahanenin şimal ve doğu cepheleri ise bahçeleri ve müştemilâti ile birlikte eşhas tarafından temellük edilerek yapılmış altı tane ev tarafından işgal edilmekte idi. Sahiplerinden izin alarak buralarda yapılan tetkikat esnasında evvelemerde buraları işgal etmekte olan bu tufeyli binaların abidemizi hariçten tetkika imkân bırakmamış olmaları ile beraber ahşap oldukları için de daimî surette binamızı yangın tehlikesi ile tehdit etmektedir, atiyen teşebbüsatta bulunabilmek için bu binaların umumî bir istimlâk krokisi çizilerek asıl maksadımız üzerinde tetkikata geçilerek şu hakikatler müşahede edilmiştir.

1 — Hastahane binasının ön, arka ve cenup beden duvarlarının cephe konstrüksiyonu umumiyetle muntazam kesme taştan yapılmış olduğu halde şimal tarafındaki evlerin ve bahçelerinin kapatmış olduğu duvar boydanboya tuğla olup, kesme taştan yapılmış olan birçok yerleri sonradan yapılmış tahrif eserleridir.

2 — İçeriden görülen pasajların dışarıdan da izleri aşikâr olup sonradan örülerek arkaları toprakla doldurulmuştur.

3 — Hastahanenin ön ve arka cephe duvarlarının şimale doğru imtidad etmekte olduğu halde sonradan kesilmiş olduğunu ispat eden umum cephe duvarlarının kalınlıklarına müsavi olmak üzere (1,25) metrelik kesinti izleri kolaylıkla tesbit edilebilmektedir.

İşte dışarıdan yapılan tetkikat neticesinde müşahede edilen bu üç vesika içeride edindiğimiz kanaati kuvvetlendirip tamamlamağa kâfi sayılmıştır. Binaenaleyh, artık (Şifaiye hastahanesine bitişik olarak

birlikte yapılmış olan Şifaiye tıp medresesi eski ve bilinmiyen bir tarihte yıkılmış, arsası evkaf tarafından eşhasa satılarak kırk sene evvel bu evler yapılmıştır) hükmünü vermemize bir mâni kalmamıştır.

938 yılında Şifaiyede yapılan ikinci ameliyat

938 yılı ilkteşrini başında Sıvasa gidilerek başlıca iki mühim nokta üzerinde çalışıldı:

I — 937 yılında Abideleri Koruma Heyeti namına Sivas abideleri üzerinde yaptığım tetkikat ve ameliyat mahiyet ve neticelerini bildirmek üzere sunduğum raporlar ve plânlar meyanında Şifaiyyeye ait rapor ve hafriyat plânına istinaden Kültür Bakanlığının 938 yılı için abideleri koruma masrafından ayırdığı (7400) lira ile Şifaiyye binası etrafında çevrelenmiş olan tufeyli emlâkin kâmilen istimlâki için lâzım olan fennî işlerin yapılması,

II — 937 yılında tanzim edilmiş hafriyat plânına göre Kültür Bakanlığının müsaadesi ile Şifaiye hastahanesi şimalinde medrese kısmının toprak altında kalmış bakıyesini araştırma kastı ile, Türk Tarih kurumu namına bir sondaj ameliyesi tatbiki,

Birinci iş basit ve sade idi, fakat ikinci olarak saydığımız sondaj ameliyesi çok heyecanlı devam etti, zira hiçbir kitapda kaydine tesadüf edilmeyen ve bu bina üzerinde tetkikatta bulunmuş maruf mütehasislerin dahi farkına varamadıkları bir binayı arıyacaktık. Ameliyata gelince:

A — Maksat üzerinde tam bir kanaatle hareket ettiğimiz için sondaj sahası intihap ettiğimiz hastahane cephesinin şimal köşesinde toprakları tarama suretile kaldırmıyarak doğrudan doğruya fotoğarfilerden de görüleceği veçhile (2.50) genişliğinde hendekler açılarak müspet bir istikamette duvarlar üzerine inilmiştir.

B — Evvelce hastahane cephesi duvarının imtidadı olan (18,0) metre mesafeye kadar (1) numaralı duvar bulunmuştur. Bu duvarın hastahane ile iltisak ettiği yerle (18) metrelik mesafenin biteceği yerdeki kısımlarda dörder sıra kesme taş bakıyeleri mevcut olup (kroki: 1) orta kısmının kesme taşları kâmilen moloz taşı ile işlenmiş temel tabanına kadar sökülmüş bir halde bulunmuştur. Bu duvarın kesme taş kısmı bütün bedenler gibi (1,25) sihandedir.

C — Bulduğumuz ikinci duvar: (18) metre mesafeden sonra cephe duvarına amut olarak içeriye doğru bir istikamet alan (2) numaralı bölme duvarı olmuştur. Bu duvar da (19) metreye kadar takip edildikten sonra oradaki evlerden birinin duvarına dayanmış olduğu için bukadarla iktifa edilmiştir.

D — Üçüncü hendek olmak üzere hastahane cephesi köşesinden itibaren ve hastahanenin dış duvarlarını takip etmek üzere (2) numaralı duvarımızın dayanmış olduğu evin bahçe duvarına kadar (1,0) metre genişliğinde açılan hendektir. Bu üçüncü hendekte aradığımız bölme duvarların başları ile hastahaneden hafriyat sahasına açılan bir portik bulunmuştur.

E — Bu üç kısımda açılan hendeklerde çıkmış olan bölme duvar başlarının bize verdiği işaretler üzerine orta kısımlarda biri cepheye muvazi diğer ikisi cepheye amut olarak üç hendek daha açılarak bölme duvarları meydana çıkarılmıştır.

F — Sondaj sahasında, cepheden uzaklaşan geri kısmın bölme duvarlarının başları vazihan görülmekte olduğundan üzerindeki toprakların kaldırılmasından şimdilik vaz geçilmiştir.

G — Sondaj sahasındaki toprakların tarama suretile kaldırılmıyarak hendek usulünün tatbikına sebep, az masrafla geniş netice elde etmek kasti olmuştur. Bu sebepledirki yalnız duvarların üstü açılarak odaların ortasındaki topraklar birer adacık halinde yerinde terk edilmiştir.

On dört günlük çalışmadan sonra bu netice elde edilerek ameliyat tatil edilmiştir.

Çıkan duvarların durumu:

Hendekler enkazı: (2,50) metreden en çoğu: (3,50) metre derinlik arasında kazılmıştır.

Cephe duvarının temel tabanından sonrası kâmil kesme taştan (1,25) kalınlığında işlenmiş, bölme duvarları ise temel tabanından sonra (1,10) ile (1,14) metre arasında kalan bir kalınlıkta yalnız iki sıra kesme taştan sonra (0,75) metre kalınlığında tuğla duvar olarak yükselmekte olduğu görülmektedir. Hastahaneye bitişik yerde (L) şeklinde çıkan bir kısım tuğla duvarı buna delil sayabiliriz.

Kesmetaş inşaatının Osmanlı mimarisinde olduğu gibi demir kenetli olmayıp tamamı ile serbest bırakılmış olduğu görülmektedir.

Ameliyat esnasında görülen Arkeolojik müşahedeler:

Sondaj ameliyesi yalnız duvarlar üzerindeki toprakların tahliyesine inhisar etmiş olduğu halde yine birçok küçük parçalar halinde yıkılmış olan binanın mimari tezyinatına ait mozayık ve kare çini parçalarına tesadüf edildiği gibi keramik ve fayans eşya parçaları bulunmuştur. Bunlar zemin seviyesinden (1,50) metreden itibaren zuhur

etmiş olduğuna bakılırsa binanın oldukça eski zamanlarda bir yer sarsıntısı neticesinde aniden çökmüş olduğu hatıra gelmekte ve odalar ortasında terk ettiğimiz topraklar altında daha mebzul ve kıymetli eşya çıkabileceği, umulmaktadır.

Tamamlayıcı bazı amellyat:

Medrese kısmının sondaj işine devam edilirken cephe duvarı hendeği hastahane cephesine teşmil edilerek methale kadar gelinmiş, methalin cephe umum heyeti ile, nişleri ve kapısı ile birlikte (1,10) metre toprağa gömülmüş bulunduğu görülmüştür. Topraklar tahliye edilerek binanın hakiki kaide seviyesi tesbit edildikten başka kapının hakiki şekli olan geniş kemeri içine sonradan yapılmış olan süge setleri yıktırılarak adi tahtadan kapı hazfedilerek orijinal şekli meydana çıkarılmıştır. Bu geniş kemerli ve binanın ihtişamı ile mütenasip kapının çift kanatlarını taşıyan kalın ahşap atığı orijinal mil yuvaları ile birlikte göz önüne çıkmıştır.

Diğer taraftan, hastahane avlusunda, Keykâvus türbesi önünde (20) metre kare içinde bir kısım toprak açılarak bulunan kemer ayakları kaidesi ve avlunun orijinal döşeme taşları ile avlunun da (0,80) santim bir toprak tabakası ile doldurulmuş olduğu tesbit edilmiştir.

Şifaiye methal ve cephesinde tesbit ettiğimiz hakiki seviye meselesi muasır bir yapı olan karşısındaki (Çifte minare) ye de şamil olduğu için Sivasın müstakbel imar hareketlerinde nazarıdikkate alınmak üzere değerli bir işaret olmuştur.

